

Saçaklızâde Maraşî (ö. 1145/1732) Bağlamında İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) Sonrası

Yedi Kıraat İhtiyarlarına Genel Bir Bakış

Fatih DOKGÖZ

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı, Konya, Türkiye.
fdokgoz2@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

Öz

Makale Geçmişi

Geliş: 06.01.2021

Kabul: 18.04.2021

Yayın: 30.06.2021

Anahtar Kelimeler:

Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi, Yedi kıraat, On kıraat, İbnü'l-Cezerî, Maraşî.

Kıraatlerin ortaya çıkmasıyla birlikte birtakım ihtilaflar da doğmaya başlamıştır. Bu ihtilaflar ilk dönemlerde Hz. Peygamber'in ve vahiy esnasında onun yanında bulunan sahabenin mevcudiyetiyle kolayca hallolmuştur. Ancak ilerleyen dönemlerde hak ile batılın birbirine karışma endişesi âlimlerimizi kıraatlerle ilgili bazı sınırlar çizmeye mecbur etmiştir. Sahih kıraatleri belirleme adına en önemli ve etkili faaliyet İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) kıraatleri yedi ile sınırlamasıdır. Bu sınırlama bölgelere göre en çok okunan kıraatleri içine almış olsa da bazı kıraatlerin dışarıda tutulması ve bir süre sonra yedi kıraat dışında kalanların sahih kabul edilmemesi ciddi eleştirilere sebebiyet vermiştir. İbnü'l-Cezerî'ye kadar olan bu dönemde zaman zaman on kıraati içine alan eserler telif edilmiş olsa da bu üç kıraat sahih kıraat literatürüne ancak onun gayretleriyle girmeyi başarmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin dışarıda kalan bu üç kıraati sahih olarak değerlendirmesi Müslümanlar tarafından kısa zamanda kabul görmüş fakat sonraki dönemde yedi kıraati içine alan eserler de telif edilmiştir. Makalemizde bu eserlerden öne çıkanlar, eserlerdeki bu ihtiyarın sebepleri irdelenmiştir. Ayrıca yaşadığı dönemden başlayarak günümüze kadar eserleriyle çok ses getirmiş olan Maraşî'nin kıraatlere dair sıra dışı görüşleri de değerlendirilmiştir.

In The Context of Saçaklızâde Maraşî (d. 1145/1735) A General View to Seven Qıraat Preferences After Ibn al-Cezerî (d. 833/1429)

Article Info

Abstract

Article History

Received: 06.01.2021

Accepted: 18.04.2021

Published: 30.06.2021

Keywords:

The Science of Recitation, Seven Qıraat, Ten Qıraat, Ibn al-Cezerî, Maraşî.

With the emergence of recitations, some conflicts started to arise. These conflicts in the first period It was solved easily with the presence of the Prophet Muhammad and the companions who were with him during the revelation. However, in the following periods, the concern that truth and falsehood might be mixed up forced our scholars to draw some boundaries regarding recitations. The most important and effective activity in determining right recitations is Ibn Mucahid's (d. 324/936) restricting recitations to seven. Although this restriction included the most read recitations by region, some recitations were excluded and after a while those other than seven qiraats were not considered valid, causing serious criticism. In this period up to Ibn al-Cezerî, although works including ten qiraats were written from time to time, these three qiraats were able to enter the valid qiraat literature only with his efforts. Ibn al-Cezerî's evaluation of these three qiraats outside recitations as valid was accepted by the Muslims in a short time, but in the following period, works including seven recitations were also compiled. In our article, the prominent ones among these works and the reasons of this preference in the works are examined. In addition, the extraordinary views of Maraşî, who have made a tremendous impression with his works starting from the period he lived until today, were also evaluated.

Atıf/Citation: Dokgöz, Fatih. "Saçaklızâde Maraşî (ö. 1145/1732) Bağlamında İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) Sonrası Yedi Kıraat İhtiyarlarına Genel Bir Bakış". *akif* 51/1 (2021), 116-134.

DOI: <http://dx.doi.org/10.51121/akif.2021.18>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in sağlığında verilen yedi harf ruhsatı¹ ile birlikte kıraatler ortaya çıkmaya başlamıştır. Hz. Ebûbekir zamanındaki Kur'ân-ı Kerim'in cem'i arza-i ahireye göre yapılmış olsa da bir istinsah faaliyeti olmayıp iki kapak arasında toplama işlemi olduğundan dolayı yedi harf ruhsatı varlığını devam ettirmiştir.² Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen istinsah faaliyetinde Kureyş lehçesinin esas alınmasıyla birlikte³ kıraatlerin çeşitliliğinin önüne bir nevi set çekilmiş gibi görünse de Mushaflar arasındaki farklı kıraatleri muhafaza eden yazılışlar ve hareke-noktanın olmayışı dolayısıyla korunan farklı okuyuşlar sayesinde kıraatler belli bir zamana kadar serbest bir şekilde okunmaya devam etmiştir. Ne var ki kıraatlerin çeşitliliği Müslümanlar arasında ayrılıklara sebebiyet vermeye ve insanların kendi kıraatlerini diğerlerinden üstün görmeye başlaması dönemin ileri gelenlerini birtakım kural ve usûller koymaya sevk etmiştir.⁴ İşte bu noktada dönemin iktidarını da arkasına alan⁵ İbn Mücâhid (ö. 324/936) kıraatleri yedi ile sınırlandırmıştır.⁶

Kıraatleri toplayan veya belli sayı ile sınırlayan eserler İbn Mücâhid'den önce de karşımıza çıkmaktadır.⁷ Ancak İbn Mücâhid'in dönemin yönetim gücünü de arkasına alarak yaptığı bu tasnif benimsenmek zorunda kalmıştır. İbn Mücâhid'in tasnifi her ne

¹Yedi harf için bk. Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâât*, thk. Fergali Seyyid Arabâvî (Beirut-Lübnan: Books-Publisher, 2011), 133-170; Ebu'l-Ḥayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref (Tanta-Mısır: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 2002), 1/26-52; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 19-451.

²Ebû 'Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emşâr*, thk. Nura bnt. Hasan b. Fahd el-Hamîd (Riyad: Dârü't-Tedmûriyye, 2010), 132-138; Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 249-255; Muhammed Abdülazim ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Mısır: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1943), 1/249-255; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati* (İstanbul: İFAV, 2016), 175.

³Dânî, *Mukni'*, 144; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı* (Ankara: Otto, 2015), 71-72.

⁴Ebubekir İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref (Tanta-Mısır: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 2007), 17; Kaysî, *İbâne*, 82; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfû fuḍalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbe'ati'l-'aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beirut-Lübnan: 'Âlemü'l-Kütüb, 1987), 1/70.

⁵İbn Şenebûz (ö. 328/939) dönemin yöneticilerinin ve İbn Mücâhid'in bulunduğu bir meclise çağrılıp farklı okuyuşlarından dolayı tahzir edilmiştir ki bu, İbn Mücâhid'in arkasındaki siyasi desteğin delilidir. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabâkati ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM, 1995), 2/549-550.

⁶İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 28-61.

⁷Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö. 224/838) yirmi beş kıraat tespit etmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/38. Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 248/862) *el-Kırâât* isimli eserinde yaklaşık yirmi kıraati derlemiştir. Kaysî, *İbâne*, 37. Ahmed b. Cübeyr el-Antakî (ö. 282/895) ise kıraatleri beş ile sınırlandırmıştır. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/38. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihî ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto, 2016), 44-56.

kadar gerek sayısı⁸, gerekse kıraatleri sınırlandırması açısından ciddi eleştirilere⁹ maruz kalsa da Müslümanların önemli bir bölümü tarafından kabul görmüştür. Bunun arkasında yatan neden esas itibariyle iktidarın gücünün kullanılarak insanlar üzerinde uygulanan baskı değil tercih edilen kıraatlerin zaten bölgelerinde en çok okunan kıraatler olmasıdır.

İbn Mücâhid, tasnifinde bölgelere göre en çok tercih edilen kıraatleri seçmiştir. Onun tasnifine göre kıraatler; Mekke'de Nâfi' (ö. 169/785), Medine'de İbn Kesîr (ö. 120/738), Basra'da Ebû 'Amr (ö. 154/771), Şam'da İbn 'Âmir (ö. 118/736), Kûfe'de Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805) şeklindedir.¹⁰ Bu tasnif İbnü'l-Cezerî'ye kadar geçen yaklaşık 500 yıllık zamanda geçerliliğini muhafaza etmiştir. Ancak bu kıraatlerin bölgelere göre yoğun bir biçimde okunmuş olmasına rağmen diğer kıraatler yerel olarak da olsa mevcudiyetini devam ettirmiştir.

İbnü'l-Cezerî'ye kadar sahih kıraatlerin yedi olarak okutulmasının yanında zaman zaman sekiz-on hatta daha fazla kıraate dair eserlerin telif edildiğini görmekteyiz.¹¹ Bu tasniflerin tamamında bahsi geçen bu yedi kıraat sahih kıraat olarak yerini almış diğer kıraatler bunlara eklenmiştir. Bu noktadan bakıldığında İbn Mücâhid'e dair eleştirilerin tercih ettiği kıraatlere dair olmayıp sınırlandırma ve diğerlerine yasak getirme gibi

⁸Eleştirilerin temelinde kıraatlerin yedi ile sınırlandırılmasının yedi harf ruhsatı ile karıştırılacağı düşüncesi ön plandadır. Ancak İbn Mücâhid'in yedi kıraat ihtiyarını bu sebebe bağlamak büyük bir hata olur. Kaşsî, *İbâne*, 137; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 419-420; Mehmet Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Ekev Akademi Dergisi* 10/27 (Bahar 2006), 93-94.

⁹Bununla ilgili eleştiriler kıraatlerin yedi ile sınırlandırılmasının diğer kıraatlerin sahih de olsa kabul edilmemesine, şâz sayılmasına hatta okuyanların tekfir edilmesine sebep olduğu temeli üzerinde yoğunlaşmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/40; Dağ, "İbn Mücâhid", 96-97. Eleştiriler bu şekilde olsa da İbn Mücâhid'in diğer kıraat imamlarına ve okuyuşlarına yaklaşımının anlatılan derecede katı ve keskin olmadığını görürüz. Örneğin kıraat imamları arasında zikretmediği Ebu Cafer'i (ö. 130/747-78) Nafi'nin hocaları arasında nakleder ve ondan övgüyle söz eder. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 30. Bunun yanında günümüzde kıraati şaz kıraatler arasında sayılan İbn Muhaysın'ı (ö. 123-741) da İbn Kesîr'in hocaları arasında zikreder ve onun Arap dilindeki bilgisini över. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 40.

¹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 28-61.

¹¹İbn Mücâhid'den 56 yıl sonra vefat etmiş olan İbn Mihrân'ın (ö. 381/992) *el-Gâye fi'l-kırââtî'l-'aşr* isimli eseri on kıraate dair ilk eser sayılır. Ebûbekr Ahmed b. Hüseyin b. İbn Mihrân, *el-Gâye fi'l-kırââtî'l-'aşr* (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007). İbn Galbûn'un (ö. 399-1009) *et-tezkira* isimli eseri sekiz kıraate göre yazılmıştır. Ebu'l-Hasan Tâhir b. Abdülmünim İbn Galbûn, *et-Tezkira fi'l-kırââtî's-şemân*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde: Cemââtü'l-Hayriyye, 1991). Cafer el-Huzâî'nin (ö. 408-1017) *el-Müntehâ* isimli eseri on beş kıraate göre yazılmıştır. Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cafer el-Huzâî, *el-Müntehâ fi'l-kırââtî'l-hamsete 'aşer*, thk. Muhammed Şefâat Rabbânî (Medine: Mektebetü'l-Melik Fahd, 2013). Belirtilen dönemde (324-833 arası) kıraatleri farklı sayılarda toplayan çok sayıda eser bulunmaktadır ancak biz sayı bakımından farklı olan bu üç eseri vermekle yetindik. Bu dönemde telif edilen eserler için: Mohamed Kalou, "Tarih Boyunca Kur'an Okumaları Üzerine Yazılmış Olan Eserlerin Kategori Özellikleri ve Tasnifi", *ERUIFD* 2/19 (2014), 119-127.

birtakım mahzurlu ve yanlış anlamalara sebebiyet verecek hususlara yönelik olduğu açığa çıkar.

İbnü'l-Cezerî sahih kıraatlere üç kıraat daha ilave etmiş ve bu onlu tasnif Müslümanlar tarafından kısa sürede kabul görmüştür. İbnü'l-Cezerî'nin ilave ettiği bu kıraatler şunlardır: Medine'de Ebu Ca'fer (ö. 160/747-48), Basra'da Ya'kub el-Hadramî (ö. 205/821), Kûfe'de Halef b. Hişam (ö. 229/844).¹² Böylece zaten baştan beri bilinen ve okunan bu kıraatler sahih kıraatler arasında yerini almış ve günümüze kadar on kıraat olarak okutulmuştur.

İbn Mücâhid'in aksine İbnü'l-Cezerî bu konuda ciddi eleştirilerle karşılaşmamıştır. İbnü'l-Cezerî sonrasında telif edilen kıraat eserlerinin büyük çoğunluğu on kıraate göre yazılmıştır. Ancak nadiren de olsa kıraatleri yedi kabul eden eserlerin telif edildiğini veya eser on kıraate göre telif edilse de yedi kıraatin öne çıkarıldığını görmekteyiz. İşte makalemizde bu eserleri, bunların telifinin arka planını ve özellikle de el-Maraşî'nin görüşlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Makalemizde öncelikle İbnü'l-Cezerî'den sonra kıraat-tecvid-Kur'an ilimleri alanlarında yazılmış olan yedi kıraate dair eserler veya on kıraate göre yazılmış olsa da yedi kıraati öne çıkaran eserlerden yaygın olarak bilinenler -tespit edebildiğimiz kadarıyla- kısaca irdelendikten sonra el-Maraşî'nin yedi ve on kıraate dair görüş, uygulama ve değerlendirmeleri -eserleri özelinde- incelenecektir.

1. İbnü'l-Cezerî Sonrası Yedi Kıraati Öne Çıkaran Eserler

Bu bölümde 833/1429 yılından sonra günümüze kadar yazılmış olan ve yedi kıraati öne çıkaran eserler kronolojik sıra içerisinde verilmiştir.

1. 1. el-İtkân fi 'ulûmi'l-Şur'ân

İbnü'l-Cezerî'den 76 yıl sonra vefat etmiş olan Celâlüddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) Kur'an ilimlerine dair olan bu eserinde İbnü'l-Cezerî'den nakiller yapıldığını müşahade etmekteyiz.¹³ Buna rağmen müellif eserinde kıraat imamlarından bahsederken yedi

¹²İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/144-157.

¹³Suyûtî, *İtkân*, 106. Bu bölümdeki nakil *Neşr*'den alınmıştır. İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/32. Suyûtî'nin İbnü'l-Cezerî'den yaptığı nakiller için: Kadir Taşpınar, "XV. Yüzyılda Kıraat İlminde İbnü'l-Cezerî Etkisi -Kıraat ve Tefsir Eserleri Bağlamında-", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu* (Bursa: y.y., 2018), 9-10.

kıraat ifadesini kullanır.¹⁴ Suyûtî'nin bu ifadesi diğer üç kıraati kabul etmediğinin değil henüz o dönemde bu tercihin tam olarak oturmadığının göstergesidir.

Eserde mütevatir, meşhur, âhâd şaz vb. kavramlar izah edilirken Celalüddîn el-Bülkînî'nin (ö. 824/1421) yedi kıraati mütevatir kıraat, bunun dışındaki üç kıraati âhâd kıraat, tabînin kıraatini da şaz kıraat¹⁵ olarak kabul eden görüşü dikkate değer bulunur. Yine aynı bölümde üstatlarımızdan diye bahsettiği İbnü'l-Cezerî'nin ister yedi kıraat ister on kıraat isterse bunların dışındaki herhangi bir kıraat olsun; Arap grameri ile Hz. Osman Mushaflarından birine -ihtimalen de olsa- uygunluk ve sahih senet şartlarından birini taşıyan her kıraatin sahih kıraat sayılacağını, reddinin ve inkârının mümkün olmadığını; bu şartları taşımayan kıraatlerin ise isterse yedi kıraatten isterse diğerlerinden olsun şaz sayılacağı görüşünü¹⁶ destekler ve doğru bulur.¹⁷

Tüm bunların yanında Takıyyüddîn es-Sübki'nin (ö. 756/1355) yedi kıraat dışındaki kıraatleri şaz saymasını yanlış olarak değerlendirir. Begavî'nin (ö. 516/1122) Ebu Ca'fer ve Ya'kub kıraatlerinin diğer yedi kıraatle birlikte ittifakla sahih sayıldığı görüşünü doğru bulur.¹⁸ Buradan hareketle Suyûtî'nin her ne kadar kıraat imamlarını yedi olarak ifade etse de diğerlerini de sahih kabul ettiği ancak henüz onlu tasnif yerleşmediği için eserinde doğrudan on kıraat ifadesini kullanmadığı söylenebilir.

1. 2. el-*Qavâ'idü'l-muḥarrara ve'l-fevâidi'l-muḥarrara*¹⁹

Muhammed b. Kasım b. İsmail el-Bakarî (ö. 1111/1699) tarafından yedi kıraate göre telif edilmiştir. Eserde kıraat imamlarının sıralamaları da meşhur olandan farklı şekildedir: Müellifin tercihinine göre ilk sırada kıraat imamlarından Ebû 'Amr ardından İbn Kesîr sonrasında Nâfi' gelir. Diğer imamların sıralamalarında ise herhangi bir değişiklik yoktur.²⁰ Eserin mukaddimesinde hocalarından bu şekilde görmüş olması ve

¹⁴Suyûtî, *İtkân*, 216.

¹⁵Mütevatir, âhâd, şaz terimleri için bk. Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 166-170.

¹⁶İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/19.

¹⁷Suyûtî, *İtkân*, 163.

¹⁸Suyûtî, *İtkân*, 173.

¹⁹Müellif Mukaddime bölümünde eserini bu şekilde isimlendirdiğini ifade etmektedir. Muhammed b. Kâsım b. İsmâil el-Bakarî, *el-Qavâ'idü'l-muḥarrara ve'l-fevâidi'l-muḥarrara*, thk. Muhammed b. Fâzıl b. İbrahim el-Meşhedânî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 258. Eserin *Metnü'l-baḳariyye fi'l-ḳirâati's-seb'* adıyla anılması veya isminin sonuna *fi'l-ḳirâati's-seb'* ifadesinin eklenmesi sonraki dönemde ortaya çıkmış bir durumdur. Bu yüzden biz eseri müellifin isimlendirdiği şekliyle sunmayı uygun bulduk.

²⁰Bakarî, *Qavâ'id*, 259-329.

insanlar arasında en yaygın kıraatin Ebû 'Amr kıraatı olması nedeniyle böyle bir tercihte bulunduğunu belirtir.²¹ Eserin yazıldığı dönem itibariyle Mısır'da yaygın olarak Ebû 'Amr kıraatı okunmaktadır.²² Müellifin bu ihtiyarı çeşitli yönlerden eleştiriye açıktır ve birtakım soru/n/ları beraberinde getirmektedir: Mısır'da yaygın olarak okunuyor olması tüm İslam âleminde ekseriyetle okunduğu anlamına gelmez. Ekseriyetle okunuyor olsa bile bu, böyle bir tercihe haklı gerekçe olabilir mi? Aynı şekilde diğer müelliflerin de eserlerini buldukları bölgelerde yaygın olarak okunan kıraati birinci sıraya alacak şekilde telif etmeleri kıraat ilmi, bu ilmin birliği açısından ciddi vehimlere yol açmaz mı?

Bahsedilen sıkıntılar haklı gerekçelere dayansa da müellifin aslında önemsenecek, takdire şayan, haklı bir gerekçesi de vardır; o da hocalarından bu şekilde öğrenmiş/görmüş olması. Bu durum haddizatında kıraat ilminde naklin ne kadar önemli olduğunun, âlimlerimiz tarafından hangi seviyede önemsendiğinin de göstergesidir.

Müellifin eserini yedi kıraate göre telif etmesi, diğer üç kıraati eserine dâhil etmemesinin sebebine dair eserde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Biz, bunun kendisinden övgüyle bahsettiği hocası, Mısır tarîkinin²³ kurucusu sayılan Ebû Abdurrahman b. Şehâzetü'l-Yemenî'nin (ö. 966/1558) oğlu Abdurrahman b. Şehâzetü'l-Yemenî'nin (ö. 1050/1640)²⁴ etkisinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Bilindiği gibi Mısır tarikinde önceleri *Şâtıbiyye*²⁵ esas alınarak yedi kıraat okutulmaktayken daha sonra bunlara İbnü'l-Cezerî'nin *Dürre'si*²⁶ de ilave edilerek on kıraat okutulmaya başlandı.

²¹Bakarî, *Ķavâ'id*, 258.

²²Bakarî, *Ķavâ'id*, 100.

²³Mısır tariki hakkında bilgi için bk. Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 149-150; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi & Takrib Usûlü* (Konya: Hacıveyiszade İlim Kültür Vakfı, 2018), 69-70.

²⁴Bahsi geçen isimler için: Ahmet Gökdemir, "Kıraat Eğitiminde Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/1 (Haziran 2018), 184-185.

²⁵Eser müellife nispetle *Şâtıbiyye* diye meşhur olmuştur. Eserin tam künyesi için bk. Ķasım b. Firrûh eş-Şâtıbî, *Ħırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî fi'l-kıraâtî's-seb'*, thk. Muḥammed Temîm ez-Zu'bî (Dimaşq: Dârü'l-Ķavsânî, 2010).

²⁶Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Dürretü'l-muḍfe fi'l-ķırââtî's-selâsi'l-mütemmime li'l-aşera*, thk. Muḥammed Temîm ez-Zu'bî (Medine: Mektebetü Dârü'l-Hüdâ, 1993).

1. 3. Ğaysü'n-nef fi'l-kırâati's-seb'

Eser Muhammed Nûrî es-Safâkusî'ye (ö. 1118/1706) aittir.²⁷ Müellif ile İbnü'l-Cezerî arasındaki yaklaşık 3 asırlık zaman farkı düşünülürse dönem itibariyle on kıraatin yerleşmemiş olması gibi bir söylem kabul edilemez. Eserin, İbnü'l-Kâsîh'ın (ö. 801/1399) *Şâtıbiyye* şerhi olan *Sîrâcü'l-Kârî*²⁸ isimli eserine yazılmış bir şerh olduğu dikkate alındığında isminde bulunan yedi kıraat ifadesinin nedeni anlaşılmış olur. Ancak eserin mukaddimesinde yedi harften bahsedilirken on kıraatin de bize tevatürle ulaşmış olduğu ifade edilir.²⁹ Bunun yanında müellifin zaman zaman kıraat-i seb'a imamlarını da eleştirdiğine şahit olmaktayız. Örneğin Hamza ve Hişam'ın³⁰ (ö. 229/844) hemze üzerindeki vakfi müellife göre en zor konulardan olup bazı vehimleri de beraberinde getirmektedir.³¹ Hamza hakkında birçok kaynakta eleştiriler yer alsa da o, yaptığı uygulamaların mübtedîler için talim niteliğinde olduğunu vurgulamıştır.³²

Eserde müellifin imamların bölgelerine nispetle kullandığı terimleri açıkladığı bölüm özellikle dikkati celbetmektedir. Müellif eserde “ ‘Mekkî’ dersem İbn Kesîr ve Mücahid (ö. 103/721) gibi Mekke âlimlerini; ‘Medenî’ dersem Yezîd (Ebû Ca'fer), Nâfi', Şeybe (b. Nisâh) (ö. 130/747) ve İsmail (b. Ca'fer) (ö. 180/796) gibi Medine âlimlerini; ‘Basrî’ dersem Âsım el-Cahderî (ö. 128/746) gibi Basra âlimlerini; ‘Şâmî’ dersem İbn Âmir, (Ebû “Amr) ez-Zemârî (ö. 145/762) ve Şerîh (b. Yezîd) (ö. 203/818) gibi Şâm âlimlerini; ‘Kûfî’ dersem Abdullah b. Habib es-Sülemî (ö. 73/692), Asım, Hamza, Kisâî gibi Kûfe âlimlerini kastederim.”³³ demektedir.

“Mekkî” tabirinde ismi geçen Mücâhid, İbn Kesîr'in hocalarındandır.³⁴ “Medenî” tabirinde ismi geçen Şeybe b. Nisâh ve aynı zamanda on kıraat imamından biri olan Ebû

²⁷Müellif hakkında bilgi için bk. Ahmet Özel, “NÛRÎ, Ali b. Sâlim”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 02 Ocak 2021).

²⁸Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan İbnü'l-Kâsîh, *Sîrâcü'l-kârîü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-mukriü'l-müntehî* (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954).

²⁹Ebü'l-Hasan Ali b. Sâlim b. Muhammed es-Safâkusî, *Ğaysü'n-nef' fi'l-kırâati's-seb'* (Dımaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2013), 8.

³⁰Hamza'nın râvîsi ve kıraat-i aşere imamlarındandır. Halef b. Hişam hakkında bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “Halef b. Hişam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2020).

³¹Safâkusî, *Ğaysü'n-nef'*, 19.

³²Ebü 'Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, *et-Taḥdîd fi'l-itḳânî ve't-tecvîd*, thk. Ğanim Kaddûrî el-Ḥamed (Ummân: Dâru 'Ammâr, 2010), 88-89.

³³Safâkusî, *Ğaysü'n-nef'*, 23.

³⁴İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 40.

Ca'fer, Nâfi'nin hocalarından; İsmail b. Ca'fer ise talebelerindendir.³⁵ "Basrî" tabirinde geçen Âsım el-Cahderî, Ebû "Amr'ın çağdaşı bir kıraat imamıdır.³⁶ Şâmî tabirinde geçen Ebû "Amr ez-Zemârî, İbn Âmir'den kıraat okumuş ve İbn Âmir'in ardından Şam'da kıraat hocalığı yapmıştır. Şerîh b. Yezîd de yine onun talebelerindendir.³⁷ "Kûffî" tabirindeki es-Sülemî Âsım'ın hocalarındandır.³⁸

Müellifin isimlerini zikrettiği âlimler arasında özellikle Âsım el-Cahderî dikkat çekmektedir. Diğer âlimlerin meşhur kıraat imamlarıyla bir şekilde -hocalık veya öğrencilik olarak- bağlantılarının bulunduğu bilinmektedir. İbn Mücâhid, Âsım el-Cahderî'yi Ebû "Amr'ın çağdaşı birkaç kıraat imamıyla birlikte övgüyle zikretmiş ancak bunların hiçbirisinin o zamanda Ebû "Amr kadar meşhur olmadığını ve kıraatlerinin muhafaza edilmediğini belirtmiştir.³⁹ Hal böyleyken eserde Basrî tabiri altında özellikle Âsım el-Cahderî'nin zikredilmiş olması üstelik eserin isminde yedi kıraat ifadesi de varken nasıl açıklanabilir?

Bu soruyu ancak şu şekilde cevaplayabiliriz: Müellif her ne kadar eserin başlığında yedi kıraat ifadesini kullanmış olsa ve eserini *Şâtıbiyye*'den yola çıkarak yedi kıraat temeline oturtmuş olsa da diğer kıraatlere bîgâne değildir. Eser mütevatir olan on kıraatin dışında bu on kıraatle uyum içinde olan diğer kıraatleri de bünyesinde barındırmaktadır.

1. 4. İrşâdü'l-mürîd ilâ maşşûdi'l-kaşîd fi'l-kırââti's-seb'

Çağdaş kıraat âlimlerinden Mısırlı Ali Muhammed Dabbâ' (ö. 1961) tarafından yazılmış olan bir *Şâtıbiyye* şerhidir.⁴⁰ Dolayısıyla buradaki isimlendirme müellifin kıraatlere dair bir tercihten değil, eserin *Şâtıbiyye* şerhi olması ve *Şâtıbiyye*'nin de yedi kıraate göre yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Eserin adında yedi kıraat olmasının yanında müellif Safâkusî gibi bir ihtiyarda bulunmamış yedi kıraatin dışına çıkmamıştır. Dabbâ'ın bu tercihi sahih kıraatleri yedi kabul etmesinden değil şerhini yaptığı esere bağlılığından kaynaklanmaktadır. Nitekim

³⁵İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 30-38.

³⁶İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 58.

³⁷İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 59-60.

³⁸İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 45.

³⁹İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 58.

⁴⁰Ali Muhammed ed-Dabbâ', *İrşâdü'l-mürîd ilâ maşşûdi'l-kaşîd fi'l-kırââti's-seb'* (Tanta-Mısır: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 2006).

müellif on kıraate dair eser de telif etmiştir.⁴¹ Dabbâ' *el-İdâe fî beyâni uşûli'l-kırâe* isimli eserini on kıraate göre telif etmiş, on kıraatin her birinin ayrı ayrı usullerini anlatmıştır.⁴²

Diğer yandan Dabba'ın on kıraatin ötesinde -tarik sayısının artırılmasına bağlı olarak vecihlerin kaynak eserlerle tevsiki olan- tahrîrâta yönelik de çalışmaları mevcuttur.⁴³

1. 5. Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân

Yirminci yüzyılın önde gelen kıraat âlimlerinden Subhi es-Sâlih'in (ö. 1986) Kur'an ilimlerine dair telif ettiği meşhur eseridir. Eserde kıraatlerin sayısı ile ilgili müellifin doğrudan bir tercihi karşımıza çıkmamaktadır ancak yedi kıraat ihtiyarına dair düşünceleri bizi eseri çalışmaya dâhil etmeye yöneltmiştir. Eserde ilk başta yedi kıraat imamı, ardından on kıraat ve son olarak da on dört kıraat zikredilir fakat müellifin yedi kıraat ihtiyarlarındaki İbn Mücâhid öncesi ve sonrası farklılığı ifade ettiği bölüm dikkat çekmektedir. Müellife göre İbn Mücâhid'e kadar yedi kıraat içerisinde Kisâf mevcut olmayıp Ya'kûb zikredilirken İbn Mücâhid'in tasnifi ile birlikte Kisâf yedi kıraat arasına katılmıştır.⁴⁴ Buradaki açıklamaya baktığımızda İbn Mücâhid öncesinde de yedi kıraate dair tercihler yapıldığı ortaya çıkar. Bunun yanında birçok yerde vurgulandığı gibi Ya'kub kıraatinin baştan beri sahih kıraatler arasında sayıldığı ve yaygın bir biçimde İslam âleminde okunduğu sonucuna da ulaşılır. Yani burada açıklama bir ihtilafa değil asıl itibariyle bir birliğe işaret etmektedir ki o da on kıraatin sahihliğinin pekiştirilmesidir.

2. Muhammed b. Ebî Bekr el-Maraşî'nin Kıraatlerle İlgili Görüşleri

Saçaklızâde Mehmet Efendi ismiyle meşhur olmuş olan el-Maraşî, on yedinci yüzyılın 2. yarısı ile on sekizinci yüzyılın başlarında Kahramanmaraş ve Gaziantep vilayetlerinde yaşamış, iyi bir eğitim almış, son derece yetkin ve verimli bir âlimdir.

⁴¹Ali Muhammed ed-Dabbâ', *el-İdâe fî beyâni uşûli'l-kırâe* (Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1999).

⁴²Dabbâ', *İdâe*, 57-167.

⁴³Recep Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri* (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2021), 49.

⁴⁴Subhî Sâlih, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-İlmü'l-Melâyîn, 1977), 248-249. Detaylı bilgi için: Kadir Taşpınar, *Subhî Sâlih'in Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, *Ulûmu'l-Kur'ân Kaynaklarında Kıraat İlmi*, ed. Yaşar Akaslan (Ankara: İlahiyât, 2019), 207-208.

Yalnızca kıraat ve tecvid ilmine yahut dini ilimlere dair değil; felsefe, mantık, münazara, ilimler tasnifi gibi birçok alanda eser ve risaleler telif etmiştir. Aynı zamanda Arapça ve Türkçe şiirler de yazmıştır. Türkiye'nin birçok kütüphanesinde müellife nispet edilen çok sayıda eser mevcuttur.⁴⁵

Maraşî'nin kıraat ve tecvid ilmine dair görüş ve değerlendirmeleri yaşadığı dönemden günümüze kadar çok ses getirmiş, çok konuşulmuş ve bir o kadar da bu görüş ve değerlendirmelerden faydalanılmıştır. Makalemizde müellifin tecvid ilmine dair yazdığı *Cühdü'l-muqil* ve kıraat ilmine dair telif ettiği *Tehzîbü'l-kırâât* isimli eserlerinden yola çıkılarak kıraat imamları hakkındaki görüşleri irdelenmiştir. Bu bölümde konunun bütünlüğü açısından eserler ayrı ayrı değil birlikte değerlendirilmiştir. Çünkü doğru sonuca ulaşmak için bu iki eserin birlikte tahlil edilmesi gereklidir.

Cühdü'l-Muqil, Maraşî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı topraklarında ekseriyetle okunan ve Mushafların da buna göre tertip edildiği Âsım kıraati Hafs rivayetini temele oturtarak tecvid kurallarını ayrıntılı bir biçimde inceleyen bir çalışmadır.⁴⁶ Eserde en fazla yararlanılan kaynaklar Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *er-Ri'âye'si*⁴⁷ ile Aliyyü'l-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *el-Minehü'l-fikriyye'sidir*.⁴⁸ *Minehü'l-fikriyye'nin* bir *Muqaddime*⁴⁹ şerhi olduğu göz önüne alındığında ve İbnü'l-Cezerî'nin diğer eserlerine yapılan atıflar da düşünüldüğünde müellife İbnü'l-Cezerî'nin etkisinin olduğu açık biçimde görülür.⁵⁰

Eser, tecvid konularını ayrıntılı bir biçimde işlemiş olmasına rağmen temelde Âsım kıraati Hafs rivayetini esas alması dolayısıyla bazı konularda yalnızca Hafs rivayetinin tecvid uygulamalarını aktarmış, diğer kıraatlerin uygulamalarına yer vermemiştir. Müellifin bu tercihi onun kıraatler konusundaki düşüncelerini net biçimde ortaya çıkarmamızı zorlaştırmıştır. Meselâ râ harfinin (ر) hükümlerini anlatırken Nâfi'in

⁴⁵el-Maraşî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fatih Dokgöz, *Muhammed Bin Ebî Bekir El-Mar'aşî ve Cühdü'l-Muqill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 7-37.

⁴⁶Muhammed b. Ebî Bekr el-Maraşî, *Cühdü'l-muqill*, thk. Sâlim Kıddürî el-Hamed (Ürdün: Dâru 'Ammâr, 2008), 116-117.

⁴⁷Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li tecvidi'l-kırâeti ve tahkîki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmet Hasan Ferhat ('Ummân: Dâru 'Ammâr, 1996).

⁴⁸Ebû'l-Hasen Nûrüdîn 'Alî b. Sultân Muhammed 'Aliyyü'l Kârî, *el-Minehü'l-fikriyye fî şerhi'l-muqaddimeti'l-cezeriyye*, thk. 'Usâme 'Atâyâ (Dımaşk: Dârü'l- Gavsânî, 2012). Maraşî her iki eserden de 107 defa atıfta bulunmuştur. *Cühdü'l-muqill*'de yararlanılan kaynaklar ve bunlardan yapılan atıf sayıları için: Maraşî, *Cühdü'l-muqill*, 49-57. (Naşirin girişi)

⁴⁹Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Muqaddime*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Riyad: Dâru Nûru'l-Mektebât, 2006).

⁵⁰Eserde *en-Neşr* 19 defa, *Muqaddime* 16 defa, *et-Temhîd* 18 defa zikredilmiştir. (Naşirin girişi)

ikinci râvîsi Verş'in⁵¹ (ö. 197/812) terkik⁵² uygulamasına yer verirken tecvid ve kıraat ilminde önemli bir yere sahip olan imâle⁵³ konusunda ise -kısımlarına yer verse de yalnızca Hafs rivayetinde yer alan مَجْرِيهَا⁵⁴ örneğini vermekle yetinir. Dolayısıyla bu uygulamalara bakarak yalnız bu eser çerçevesinde müellife kıraatlere dair görüş atfında bulunmak doğru olmaz.

Maraşî, eserde "Kıraat İmamları ve Râvîlerinin İsimleri" başlığı altında Şâtıbî'ye⁵⁵ (ö. 590/114) atıfta bulunarak yedi kıraat imamı ve râvîlerinden bahseder. On kıraate dair hiçbir ifadeye yer vermez.⁵⁶ Eserin hemen her bölümünde birçok kaynaktan alıntı yapan, değişik görüşleri aktardıktan sonra kendi görüşlerini de sunup bir neticeye varan müellifin bu bölümde yalnızca Şâtıbî'ye atıfta bulunup başka hiçbir kaynaktan nakil yapmaması ve aynı zamanda hiçbir görüş de belirtmemesi özellikle dikkat çekmektedir. Eserde en fazla etkisinin bulunduğunu tespit ettiğimiz ve on kıraatin de sahih olarak kabulünü ve yerleşmesini sağlayan İbnü'l-Cezerî'den bu konuda herhangi bir atıfta bulunmamış olması da üzerinde durulması gereken ayrı bir husustur. Bu durumun bir zühul eseri olduğunu düşünmek Maraşî gibi bir âlim için mümkün görünmemektedir. Bunun yanında yalnızca buraya bakarak müellifin yedi kıraatin dışındaki üç kıraati kabul etmediği gibi bir düşünceye kapılmak da doğru olmaz. Kaldı ki Maraşî'nin eserde zaman zaman bu üç kıraatin görüş ve uygulamalarına da yer verdiğini müşahede etmekteyiz.

Maraşî, *Cühdü'l-Muķil*'de 7 kıraat için من الأئمة المشهورين ifadesini kullanmıştır. Aynı ifadeyi مطلقاً الجمع مطلقاً başlığı altında Ya'kûb el-Hadramî için de kullanır.⁵⁷ Bu kullanım onun esas itibarıyla Ya'kûb kıraatini da sahih kıraatler arasında gördüğünün delilidir.

Eserde Halef'in adı Hamza'nın râvîsi olarak geçmektedir ancak Halef ayrı bir kıraat imamı olarak zikredilmemektedir.⁵⁸ Yine في النون الساكنة والتنوين bâb başlığı altında

⁵¹Verş hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "VERŞ" - Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 07 Mart 2020).

⁵²Terkik için bk. Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 78.

⁵³İmâle için bk. Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 52-53.

⁵⁴Hûd 11/41.

⁵⁵Şâtıbî hakkında bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, "ŞÂTİBÎ, Kâsım b. Fırruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 07 Mart 2020).

⁵⁶Maraşî, *Cühdü'l-muķill*, 114-117.

⁵⁷Maraşî, *Cühdü'l-muķill*, 240. Buradaki ifade şu şekildedir: ويعقوب من الأئمة المشهورين.

⁵⁸Maraşî, *Cühdü'l-muķill*, 198.

İbnü'l-Cezerî'den yaptığı alıntıda Ebû Ca'fer'in ihfasından bahseder.⁵⁹ Ancak burada kendisi Ebû Ca'fer hakkında Ya'kûb için kullandığı yukarıda verilen ifadeyi kullanmaz, herhangi bir yorum da yapmaz.

Yalnızca *Cühdü'l-Muḳil* bağlamında ve eldeki bu bilgiler ışığında müellifin kıraat âlimlerine dair görüşleri hakkında net bir sonuca ulaşmak mümkün görünmemektedir. Her ne kadar kıraat imamı başlığı altında yedi kıraat imamını zikretmiş olsa bile bahsedildiği üzere diğer kıraat imamlarının görüşlerine -naklen de olsa- yer vermektedir.

Müellifin kıraat ilmine dair telif etmiş olduğu *Tehzîbü'l-Ḳirâât* isimli eseri kıraat imamlarına dair görüşlerini tespit etmekte daha aydınlatıcı olacaktır. Maraşî, eserin mukaddimesinde ilk başta bu ilmin en önde gelen eserlerinin Ebû 'Amred-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teysîr*'i ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in *et-Tebsîra*'sı olduğunu, bu iki eserin yedi kıraate göre tertip edildiğini, Şâtıbî'nin de bu iki eserden faydalandığını belirtir.⁶⁰ Burada kıraatleri yedi ile sınırlayıp yayılmasına öncülük eden İbn Mücâhid'den bahsedilmemiş olması dikkat çekicidir. Oysa bahsi geçen her iki eserin de ana kaynağı İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'sıdır. Buna rağmen İbn Mücâhid'den bahsetmemesi Şâtıbî'nin müellifteki etkisiyle izah edilebilir. Bu eserlerin ardından İbn Galbûn'un (ö. 399/1009) *et-Tezkira* isimli eserinde kıraatleri Ya'kûb'u da ilave ederek sekize çıkardığından bahseder.⁶¹ Maraşî'nin burada kronolojik sırayı takip etmemiş olması ilgi uyandırmaktadır. İbn Galbûn yukarıda bahsi geçen ulemanın hepsinden daha önce yaşamıştır. Şâtıbî ile ise aralarında yaklaşık 2 asır vardır. Hal böyleyken İbn Galbûn'u daha sonra zikretmesi nasıl izah edilebilir? Bu soruyu sahih kıraat sayılarının yediden ona doğru artarak yerleşmesi ile açıklayabiliriz. Şöyle ki her ne kadar İbn Galbûn önce gelse de Ya'kûb'un sahih kıraatler arasında yerini alması daha sonra gerçekleşmiştir.

⁵⁹Maraşî, *Cühdü'l-muḳill*, 195. Buradaki alıntı *Tahbîr*'den yapılmıştır: Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrü't-teysîr fi'l-ḳirââti'l-aşr*, thk. Ahmed Müflih el-Kudât (Ürdün: Dârü'l-Furkân li'n-Neşr, 2000), 237. (Ebû Ca'fer diğer kıraat imamlarından farklı olarak ħ ve ʿ harflerinde de ihfâ yapar. Bu uygulama Ca'fer ihfası diye meşhur olmuştur. Bununla ilgili açıklamalar ve bu uygulamanın istisnaları dipnotu verilen eserde mevcuttur.)

⁶⁰Muḳammed b. Ebî Bekr el-Maraşî, *Tehzîbü'l-Ḳirâât*, thk. Hâlid Abdüsselâm Berekât (Dımaşq: Dârü'l-Ġavsânî, 2012), 1/110.

⁶¹İbn Galbûn, *Tezkira*, 56-61; Maraşî, *Tehzîbü'l-Ḳirâât*, 1/110.

Müellifin uygulaması bu realiteye tabii olmasındandır, denilebilir. Nitekim son olarak İbnü'l-Cezerî'den bahsedip sahih kıraat sayısını on olarak belirtmesi de bunun bir izahı sayılabilir.

Maraşî bu müelliflerden sonra anlatıldığı gibi üzere İbnü'l-Cezerî'den bahseder. Onun sekiz kıraate Ebû Ca'fer ve Halef'i de ilave ederek sahih kıraat sayısını ona çıkardığını kaydeder.⁶² Müellifin burada sekiz kıraat⁶³ ifadesini kullanması ve İbnü'l-Cezerî'nin iki kıraat daha ilave ettiğini ifade etmesi yukarıdaki sorunun bir cevabı olmasının yanında Ya'kûb'un baştan beri sahih kıraatler arasında sayıldığının da bir ispatı gibidir. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin bu ihtiyarının bir müsamahadan kaynaklandığını ve birtakım kapalılıkları içerdiğini belirtmesi bu iki kıraate yaklaşımının da habercisidir.⁶⁴

Maraşî eserde kıraat imamlarını ذكر الائمة العشرة ورواتهم başlığı altında inceler. On kıraat imamı diye başladığı paragrafta Şâtıbî'nin ihtiyarından yola çıkarak yedi kıraat imamını memleketleriyle birlikte verir, diğer üç imamın adını zikretmez.⁶⁵ Ancak daha sonra bu imamların isimlerini verir.

Halef'ten bahsederken ise onun aslında Hamza'nın râvîsi olduğunu, bunun yanında kendisi için bir kıraat ihtiyar ettiğini bu yaklaşımdan dolayı da farklı bir kıraat imamı olarak zikredildiğini belirtir.⁶⁶

İmamların râvîlerini zikrettiği bölümde ise yedi imam için yine Şâtıbî'yi esas aldığını belirterek şu şekilde sıralama yapar: Nâfi' için Kâlûn (ö. 220/737) ve Verş (ö.192/812), İbn Kesîr için Kunbul (ö. 291/903) ve Bezzî (ö.250/864), Ebû 'Amr için Dûrî (ö. 240/854) ve Ebû Şuayb es-Sûsî (ö. 261/874), İbn Âmir için Hişam (ö. 245/859) ve İbn Zekvân (ö. 241/856), Âsım için Hafs (ö. 180/796) ve Ebû Bekr b. Ayyâş (ö. 190/805), Hamza için Halef (229/843) ve Hallâd (ö. 220/835), Kisâî için Dûrî el-Hafs (ö.240/854) ve Ebu'l-Hâris (ö. 240/854).⁶⁷ Maraşî Şâtıbî'nin ihtiyarını tercih ettiğini söylese de bu tertipte râvî sıralarında farklılık bulunmaktadır. Şöyle ki Şâtıbî'nin

⁶²Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/110.

⁶³Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/111.

⁶⁴Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/111. Maraşî burada İbnü'l-Cezerî'nin ihtiyarını naklettikten sonra şu ifadeyi kullanır: لكن في المذكورات مسامحات واغلاق.

⁶⁵Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/114.

⁶⁶Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/115.

⁶⁷Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/115.

tercihine göre İbn Kesîr'in birinci râvîsi Bezzî ikinci râvîsi Kunbûl, Âsım'ın birinci râvîsi Ebu Bekr Şu'be ikinci râvîsi Hafs, Kisâî'nin birinci râvîsi Ebu'l-Hâris ikinci râvîsi Dûrî'dir.⁶⁸ Kıraat ilminde imam ve râvî sırasının önemi malumken Maraşî'nin bu tercihi ne ile açıklanabilir? Bunun zühul eseri olduğunu söylemek nasıl doğru değilse sırayı önemsememek gibi bir yanlış davranış da kabul edilemez. Eserin tahkikte kullanılan değişik nüshaları arasında da bir fark olduğu muhakkik tarafından kaydedilmemiştir. Neticede bu durumla ilgili mantıklı bir açıklama getirilememektedir. Bunu ancak Maraşî'nin değil; eseri istinsah edenlerin hatası olarak kabul edebiliriz ki nüshalar arasında herhangi bir farklılığın kaydedilmemiş olması da bu ihtimali zorlaştırmaktadır.

Maraşî *Cühdü'l-mukill* adlı eserinde de Şâtıbî'nin yedi kıraat imamının her biri için iki râvî tercihinde bulunduğunu söyleyerek imam ve râvîleri sıralar ancak burada da farklılık göze çarpmaktadır. Şöyle ki ilgili eserde Ebu 'Amr'ın birinci râvîsi olarak Sûsî ikinci râvîsi olarak ise Dûrî verilmiş; Kisâî'nin râvîlerinin de yukarıdaki bahsi geçtiği gibi sırası değiştirilmiştir. Diğer imam ve râvîlerde ise herhangi bir değişiklik mevcut değildir.⁶⁹

İncelediğimiz her iki eserde de yedili tasnife göre imam sıralarıyla ilgili herhangi bir farklılık göze çarpmamaktadır. Râvî sıralarındaki muhtelif sıra farklılığı -kıraat ilminde imam ve râvî sırasının önemli olduğu gerçeği de göz önünde tutulunca- izaha muhtaç görünmektedir.

Tehzîbü'l-Kirâât'ta Ya'kûb'un râvîleri için İbn Galbûn'un *et-Tezkira*'daki tercihinin esas aldığını söyler. Ya'kûb'un râvîleri Ravh (ö. 235/849) ve Ruveys'tir (ö. 238/852).⁷⁰ Maraşî'nin buradaki râvî sıra tercihi İbn Galbûn'un tercihinine göredir.⁷¹ Ancak İbnü'l-Cezerî'nin kabul ettiği ve sonra da bu şekliyle yaygınlaşan tercihe göre Ruveys, Ravh'tan önce gelmektedir.⁷² Müellifin buradaki tercihi ihtiyarda bulunduğu esere bağlı kalması açısından kabul edilebilir. Ya'kub kıraati için İbnü'l-Cezerî'yi değil de İbn Galbûn'u kaynak olarak tercih etmesinin nedeni daha önce kıraatler için kullandığı sekiz kıraat ifadesinde gizli olmalıdır. Bu tercihten hareketle ve İbn Galbûn'un İbn Mücâhid'in çağdaşı olduğu gerçeği de göz önüne alındığında Maraşî'nin Ya'kûb'u baştan beri sahih

⁶⁸Şâtıbî, *Hzü'l-emânî*, 3-4.

⁶⁹Maraşî, *Cühdü'l-mukill*, 114-115.

⁷⁰Maraşî, *Tehzîbü'l-Kirâât*, 1/115.

⁷¹İbn Galbûn, *Tezkira*, 56-57.

⁷²İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/149-151.

kıraatler arasında kabul ettiği düşünülebilir ancak şu unutulmamalıdır ki yedi kıraatin dışında kalan bu üç kıraat baştan beri mevcuttur ve çeşitli bölgelerde okunmaktadır. İbnü'l-Cezerî yeni bir şey ihdas etmemiş -ki böyle düşünülmesi büyük bir hata olur- mevcut olan bu kıraatlerin sahih olduğunu ispat ederek bunların kıraat birikimi içerisinde hak ettiği yere oturtulmasına vesile olmuştur.

Ebû Ca'fer için İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîr*'ini kaynak olarak İsa b. Verdân (ö. 160/777) ve Süleyman b. Cemmâz (ö. 170/786) olarak râvîleri aktarır.⁷³

Maraşî buraya kadar sıraladığı râvîlerin ardından yine İbn Galbûn'un *Tezkira*'sını örnek olarak râvîlere beş kişi daha ilave eder. Bu tercih; Nâfi' için İsmail (ö.180/796)⁷⁴ ve Müseyyibî,⁷⁵ Âsım için Mufaddal (ö. 178/794 ?)⁷⁶, Kisâî için Nusayr⁷⁷ ve Kuteybe⁷⁸ şeklindedir.⁷⁹ Müellif burada İbn Galbûn'un ihtiyarından yola çıkmış olsa da bahsi geçen râvîlerin isimleri birtakım kitaplarda mevcut olmakla birlikte gerek onun yaşadığı dönemde gerekse sonraki dönemlerde okutulan aşere ve hatta takrib tariklerinin hiçbirinde bu kişilere yer verilmemiştir.⁸⁰ Bu özelliğinden dolayı eser üzerinde ayrı bir çalışma lüzum etmektedir. Maraşî bahsi geçen bu beş kişiyi yalnızca dokuz kıraat imamına muhalefet ettikleri zaman naklettiğini, dokuz imama ihtilafın olmadığı zamanlarda ise bu kişilerden hiçbir şey nakletmediğini de ilave eder.⁸¹ Burada dikkati çeken mesele dokuz imam ifadesidir. Maraşî'nin bu ifadesi kıraat ilminde çok da karşılaşılmayan bir tercihtir. Müellifin yedi yahut on değil de Halef'i dışarıda tutarak geri kalan imamlar için "dokuz imam" tabirini kullanması -özellikle yaşadığı yüzyıl göz önüne alındığında- oldukça enteresan bir durumdur. Ancak kendisi neden böyle bir ifade kullandığını hemen sonra izah etmektedir.

⁷³İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, 168-171; Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/115.

⁷⁴İsmail b. Cafer el-Ensârî. Ayrıntılı bilgi için bk. Zekeriya Tüfekçioğlu, "İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Aralık 2020).

⁷⁵Muhammed b. Abdurrahman el-Mahzûmî el-Müseyyibî el-Medenî. Birçok kaynakta Nafi'nin râvîsi olarak nakledilse de hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Zehebî (ö. 748/1348) onun vefat tarihini 236 olarak kaydetmiştir. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabâkati ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM, 1995), 1/431.

⁷⁶Muhammed b. Mufaddal ed-Dabbî. Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Elmalı, "Mufaddal ed-Dabbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Aralık 2020).

⁷⁷Ebû'l-Münzir Nusayr b. Yusuf b. Ebî Nasr er-Râzi. Zehebî 240 yılı civarında vefat ettiğini nakleder. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1995, 1/427.

⁷⁸Kuteybe b. Mihran. Zehebî onun 200'lü yıllarda vefat ettiğini aktarır. Bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1995, 1/356-358.

⁷⁹İbn Galbûn, *Tezkira*, 11-61; Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/115-116.

⁸⁰Aşere ve takrib tariklerinde tercih edilen râvî ve tarik listesi için bk. Koyuncu, *Kıraat İlmi*, 177-179.

⁸¹Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/116.

Maraşî kıraat-i aşerenin son imamı Halef'ten müstakil bir kıraat olarak hiçbir şey nakletmediğini, eserde ne zaman Halef ifadesi geçerse burada kastın Hamza'nın râvîsi olduğunu aktarır. Buna gerekçe olarak da İbnü'l-Cezerî'nin Halef'in bir harf bile olsa Kûfelilerin kıraatinin dışına çıkmadığı ifadesini gösterir.⁸² Müellifin bu ifadesi doğru olsa da daha önce bahsi geçen, Halef'in Hamza'nın râvîsi olmasının yanında kendisi için bir kıraat ihdas ettiği sözüyle çelişmektedir. Halef'in Kûfelilerin kıraatinin dışına çıkmamış olması onun ayrı bir kıraat imamı olduğu gerçeğini değiştirmez. Neticede Halef Kûfelidir, Kûfe kıraat imamlarından okumuştur ve okuduğunu da nakletmek zorundadır.

Eserde yine *Tezkira*'dan yola çıkılarak Âsım'ın râvîsi Ebu Bekr Şu'be'nin tarikleri için Yahya b. Âdem'in (ö. 203/818)⁸³ yanında Ebu Yusuf el-A'şâ'nın⁸⁴ ismi zikredilir ancak hemen sonrasında müellif tariklere dair bir şey aktarmadığını söyler.⁸⁵ Bu noktadan bakıldığında Maraşî üzerinde İbn Galbûn'un etkisi bariz bir şekilde görülmektedir.

Maraşî *Kıraatlerin Tevatürü* başlığı altında İbnü'l-Cezerî'nin İbnü'l-Hâcib'ten (ö. 646)⁸⁶ yaptığı "yedi kıraat mütevatirdir."⁸⁷ ifadesine karşı çıkarak on kıraatin mütevatir olduğuna vurgu yapar. Burada daha önce kullandığı dokuz kıraat ifadesini de bir nevi reddetmiş olur ki zaten Halef'ten bir şey zikretmemesi onu kabul etmemesinden değil Halef'in Kûfelilerin kıraatinin dışına çıkmadığı düşüncesinden dolaydır.

SONUÇ

Hz. Peygamber'in sağlığında verilen yedi harf ruhsatı ile birlikte kıraat ilmi ortaya çıkmış bunun neticesinde de sahabe döneminden başlamak kaydıyla birtakım ihtilaflar mevcut olmuştur. Bu ihtilaflar ilk dönemde vahyin muhatabı Hz. Peygamber vasıtasıyla çözülmüş ancak sonraki yıllarda ihtilafların artması neticesinde âlimlerimiz bazı kaide ve usuller koyarak sahih kıraatleri tespit yoluna gitmiştir. Esas itibarıyla bakıldığında

⁸²İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/157; Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/116.

⁸³Hakkında bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Yahyâ b. Âdem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 26 Aralık 2020).

⁸⁴Hakkında bilgi için bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 1995, 1/332. Eserde vefat tarihi hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

⁸⁵Maraşî, *Tehzîbü'l-Kırâât*, 1/117.

⁸⁶Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yunus el-Hâcib. Hakkında bilgi için bk. Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 27 Aralık 2020).

⁸⁷İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1/36.

sahih addedilen kıraatler üzerinde başlangıçtan günümüze kadar İslam ümmetinin icma ettiği kolayca görülür.

İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlaması ile yedinin dışında kalan kıraatler şâz kabul edilmeye başlanmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin çalışmalarıyla yedinin dışında kalan diğer üç kıraat sahih olarak kabul edilmiş ve onlu tasnif olarak yaygınlaşmış olsa da haddizatında bu üç kıraat başlangıçtan beri sahih olarak bilinmekte ve okunmaktadır. İbnü'l-Cezerî bu hakikatin herkes tarafından kabul edilmesini sağlamıştır.

Ya'kûb kıraatinin İbn Mücâhid'in tasnifinin dışında kalmış olması baştan beri çok eleştirilmiş, onun kıraatine dair *et-Tezkira* gibi muhtelif eserler telif edilmiştir.

Kıraat ve tecvid ilminin öğretiminde şiir önemli bir yer tutmaktadır. Kıraatleri yedi ile sınırlandıran her ne kadar İbn Mücâhid olsa da bu tasnifin benimsenmesi ve metodolojik hale gelmesi Şâtıbî'nin manzum eseri sayesinde olmuştur. Günümüzde bile yedi kıraate dair ilk akla gelen ve en önemli kabul edilen eser onun *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*'sidir.

Kıraat ilmi yalnızca kitaplardan okunan ve öğrenilen bir ilim değildir. Her şeyden önce alanında yetkin, fem-i muhsin tabir edilen bir üstattan öğrenilir ve bu öğrenilene de bağlı kalınır. Tıpkı Kur'ân-ı Kerim'in hem yazılı hem de şifahen nakledilmesi gibi kıraat ilmi de aynı zamanda şifahen aktarılmış ve talebe de bu ilmi hocasından nasıl öğrendiyse o şekilde aktarmıştır.

Gerek yaşadığı dönemde gerekse günümüze kadar eser ve görüşleriyle ciddi şekilde ses getirmiş olan el-Maraşî kıraat ilmine dair farklılıklarıyla da göze çarpmaktadır. Yaşadığı dönemde yerleşmiş olan kıraat geleneğine doğrudan bağlı kalmamış, kendine ulaşan nakilleri ciddi bir tenkit ve tahlile tabii tutmuş, zaman zaman bilinenlerin dışına çıkmıştır. Kıraat ilmine dair görüşlerinde İbn Galbûn'un etkisi açıkça görülmektedir.

Maraşî kıraat ilmine dair yaygın geleneğin dışına çıkmış, faklı nakillere yer vermiş gibi görünse de on kıraatin de baştan beri sahih olduğu kanaatindedir. Eserlerinde bunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Ya'kûb kıraatine dair bilgileri İbn Mücâhid'in çağdaşı İbn Galbûn'un eserinden alması da bunun bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- 'Aliyyü'l Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn 'Alî b. Sultân Muhammed. *el-Minehü'l-fikriyye fi şerhi'l-muqaddimeti'l-cezeriyye*. thk. 'Usâme 'Aţâyâ. Dimaşk: Dârü'l- Ğavsânî, 2. Baskı., 2012.
- Altıkulaç, Tayyar. "Halef b. Hişâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halef-b-hisam>
- Altıkulaç, Tayyar. "Verş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vers>
- Bakarî, Muhammed b. Kâsım b. İsmâil. *el-Ķavâ'idü'l-muĶarrara ve'l-fevâidi'l-muĶarrara*. thk. Muhammed b. Fâzıl b. İbrahim el-Meşhedânî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed. *İthâfû fudâlâi'l-beşer bi'l-Ķirâati'l-erbe'ati'l-aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. Beyrut-Lübnan: 'Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Çetin, Abdurrahman. "ŞÂTİBÎ, Kâsım b. Fîrruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 07 Mart 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/satibi-kasim-b-firruh>
- Dabbâ', Ali Muhammed. *el-İdâe fi beyâni uşûli'l-Ķirâe*. Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1999.
- Dabbâ', Ali Muhammed. *İrşâdü'l-mürîd ilâ maĶşûdi'l-Ķaşîd fi'l-Ķirâati's-seb'*. Tanta-Mısır: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 2006.
- Dağ, Mehmet. "İbn Mücahid'in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Ekev Akademi Dergisi* 10/27 (Bahar 2006).
- Dânî, Ebü 'Amr Oşmân b. Sa'îd. *el-MuĶni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emşâr*. thk. Nura bnt. Hasan b. Fahd el-Hamîd. Riyad: Dârü't-Tedmûriyye, 2010.
- Dânî, Ebü 'Amr Oşmân b. Sa'îd. *et-TaĶdîd fi'l-itĶâni ve't-tecvîd*. thk. Ğânim Ķaddûrî el-Ħamed. 'Ummân: Dâru 'Ammâr, 3. Baskı., 2010.
- Dokgöz, Fatih. *Muhammed Bin Ebî Bekir El-Maraşî ve Cühdü'l-MuĶill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Elmalı, Hüseyin. "Mufaddal ed-Dabbî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Aralık 2020.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Kıraat Eğitiminde Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/1 (30 Haziran 2018), 177-192. <https://doi.org/10.33420/marife.403018>
- Huzâî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cafer. *el-Müntehâ fi'l-Ķirâati'l-Ħamsete 'aşer*. thk. Muhammed Şefâat Rabbânî. Medine: Mektebetü'l-Melik Fahd, 2013.
- İbn Galbûn, Ebu'l-Hasan Tâhir b. Abdülmünim. *et-Tezkira fi'l-Ķirâati's-şemân*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde: Cemââtü'l-Hayriyye, 1991.
- İbn Mihrân, Ebûbekr Ahmed b. Hüseyin b. *el-Ķâye fi'l-Ķirâati'l-'aşr*. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 2007.
- İbn Mücâhid, Ebubekir. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Ķirâât*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. Tanta-Mısır: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 2007.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Dürretü'l-muĶde fi'l-Ķirâati's-selâsi'l-mütemmîme li'l-'aşera*. thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Medine: Mektebetü Dârü'l-Hüdâ, 1993.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Ali b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-Ķirâati'l-'aşr*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref. 2 Cilt. Tanta-Mısır: Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 2002.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Ali b. Yûsuf. *MuĶaddime*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Riyad: Dâru Nûru'l-Mektebât, 4. Baskı., 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *TaĶbîrüt-teysîr fi'l-Ķirâati'l-'aşr*. thk. Ahmed Müflih el-Kudât. Ürdün: Dârü'l-FurĶân li'n-Neşr, 2000.
- İbnü'l-Kâsım, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. el-Hasan. *Sirâcü'l-Ķariü'l-mübedî ve tezkiretü'l-muĶriü'l-müntehâ*. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 3. Baskı., 1954.
- Kallek, Cengiz. "Yahyâ b. Âdem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Aralık 2020.
- Kalou, Mohamed. "Tarih Boyunca Kur'an Okumaları Üzerine Yazılmış Olan Eserlerin Kategori Özellikleri ve Tasnifi". *ERUIFD* 2/19 (2014).
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzülü ve Kıraati*. İstanbul: İFAV, 5. Basım., 2016.

- Kaşî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâât*. thk. Fergali Seyyid Arabâvî. Beyrut-Lübnan: Books-Publisher, 2011.
- Kaşî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâeti ve tahkîki lafzi't-tilâve*. thk. Ahmet Hasan Ferhat. 'Ummân: Dâru 'Ammâr, 3. Baskı., 1996.
- Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hâcib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Aralık 2020.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi & Takrib Usûlü*. Konya: Haciveyiszade İlim Kültür Vakfı, 1. Baskı., 2018.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri*. Konya: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Maraşî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Cühdü'l-muķill*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Ürdün: Dâru 'Ammâr, 2. Baskı., 2008.
- Maraşî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Tehzîbü'l-Kırâât*. thk. Hâlid Abdüsselâm Berekât. 2 Cilt. Dımaşq: Dârü'l-Ġavsânî, 2012.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. Ankara: Otto, Genişletilmiş 2. Baskı., 2015.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihî ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto, 2016.
- Özel, Ahmet. "Nûrî, Ali b. Sâlim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Ocak 2021.
- Safâkusî, Ebü'l-Hasan Ali b. Sâlim b. Muhammed. *Ġayşü'n-nef fi'l-kırââti's-seb'*. Dımaşq: Dârü'n-Nevâdir, 2013.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-İlmü'l-Melâyîn, 10. Baskı., 1977.
- Suyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım., 2008.
- Şâṭıḃî, Kaşım b. Ferrûh. *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî fi'l-kırââti's-seb'*. thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî. Dımaşq: Dârü'l-Ġavsânî, 5. Baskı., 2010.
- Taşpınar, Kadir. *Subhî Sâlih'in Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. Ulûmu'l-Kur'ân Kaynaklarında Kıraat İlmi, ed. Yaşar Akaslan. Ankara: İlâhiyât, 2019. 207-208.
- Taşpınar, Kadir. "XV. Yüzyılda Kıraat İlminde İbnü'l-Cezerî Etkisi -Kıraat ve Tefsir Eserleri Bağlamında". *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*. Bursa: y.y., 2018.
- Tüfekçioğlu, Zekeriya. "İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Aralık 2020.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale'-t-tabâkati ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM, 1995.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale'-t-tabâkati ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM, 1995.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazim. *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1943.